

MINCIUNA ȘI ÎNGHEȚATUL APELOR. DESPRE ORIGINEA UNEI EXPRESII ROMÂNEȘTI

On Lies and Frozen Waters. On the Origin of a Romanian Idiom

Taking as a point of departure an explanation given by the Romanian poet George Coșbuc concerning the origin of the set phrase *minte de îngheață apele* (literally, ‘one lies so much that water freezes over’), I will propose a different phraseological etymology, providing evidence extracted mostly from some Romanian fairy tales collected by Petre Ispirescu. In my opinion, the origin of the respective idiom has nothing to do with the fake information circulated by ancient calendars (similar to almanacs), but rather with certain magical practices or sorcery which, in time, became old-fashioned, unreliable and, therefore, associated with lying.

Key-words: *Romanian phraseology, G. Coșbuc, St. Dumitrăcel, wizards and witches, fairy tales*

1. Începând cu anul 1895, în rubrica *Vorba ăluia* din revista „Vatra” (precum și în alte publicații, ulterior), George Coșbuc a înfățișat cititorilor o serie de „zicători explicate”, adică (îndeosebi) unele încercări de lămurire a originii unor expresii idiomatice românești. Cu referire la aceste preocupări ale poetului (care avea și o certă fibră de filolog), lingvistul Gheorghe Chivu notează: „Comentariile făcute pe marginea unor zicători și expresii populare, de multe ori corecte, alteori numai ingenioase, dovedesc interesul deosebit manifestat în mod constant de G. Coșbuc față de limba vorbită.”².

1.1. Neîndoindu-l, Gh. Chivu are dreptate: etimologiile frazeologice furnizate de Coșbuc sunt, cel mai adesea, juste. Aceeași observație este valabilă și în privința altor afirmații făcute de scriitorul-gazetar în relație cu limba română sau cu limbajul omenesc în general. Totuși, ca punct de plecare pentru discuția care urmează, legată de originea expresiei (*cineva*) *minte de îngheață apele*, voi reproduce chiar una dintre acele explicații „ingenioase” (dar incorecte) propuse de poet. Este vorba de un text (tipărit în „Universul literar” din 1 sept. 1903) intitulat *Cimiliturile cărții*, în care Coșbuc atinge și chestiunea de care ne ocupăm:

Vedeți, românul are o vorbă: „minte ca din carte”. [...] Astăzi mai ales, de când avem atâtea gazete, nu e lucru mare să vezi născându-se zicătoarea: „minte ca din gazetă”. Dar ea e demult născută, veche, de pe vremea când nu erau gazete, de pe vremea când românul nu cunoștea alte cărți decât cele bisericești. Atunci cum a ajuns românul să zică despre carte că minte „de îngheață apele”? Că

¹ Universitatea „Danubius” din Galați.

² Vezi Gh. Chivu, *Note și comentarii*, în George Coșbuc, *Opere*, vol. II: *Proză*, text stabilit de Gavril Scridon, ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007, p. 1076.

doar n-o fi zicând că minte Evanghelia și Psaltirea? Care carte i-a dat lui prilej să cunoască minciunile? Calendarul, bată-l norocul. Calendare au fost înainte de gazete; le cumpără și astăzi țărani, mai ales pentru arătarea vremii, căci asta îi interesează mai mult. Dar tocmai aici calendarul e mai mincinos. Cu cât țărani cer calendare cu mai multe „prorocii de cum va fi vremea”, cu atât negustorii pun mai multe prorocii. Și apoi, de obicei ele se potrivesc ca nuca în perete. Pe cutare zi, prorocul spune: „ger de vor îngheța apele” și, când colo, în ziua aceea cald și bine. Apoi să nu zici că *minte ca din carte, de-ți îngheață apele?* [subl. mea, Cr.M.]³.

1.2. Nu toate comentariile lui Coșbuc de mai sus sunt eronate. Dimpotrivă! Argumentația din jurul sintagmei *minte ca din carte* este cât se poate de coerentă și de validă, dacă se ia *cartea* în accepția de ‘vechi calendar’, care a premers apariției gazetelor, calendar care, pe vremuri, reprezenta un veritabil almanah⁴. De altfel, cu câțiva ani înainte, Coșbuc publicase articolul *A-și face capul călindar* (în „Epoca”, 25 dec. 1897)⁵, în care glosase expresia din titlu în felul următor: „Adică a-ți umplea capul cu lucruri de nimic, a te ocupa cu lucruri fără de niciun folos, a-ți frământa firea cu ceea ce nu e treaba ta”⁶. Apreciind că „era o vreme când singurele cărți cunoscute de popor erau călindarele”, poetul arată (în același material) cum s-a ajuns la semnificația actuală a acestei îmbinări stabile de cuvinte:

Precum se știe, calendarele au o variație de material cât se poate de mare. Pe lângă partea curat calendaristică, ele cuprind prognosticuri asupra timpului, povești, poezii, glume, sfaturi cum să faci băile, cum să-ți cureți unghiile, cum are să taie moașele buricul, cum mănâncă și beau japonezii, cum se face oțetul [...], de câți ani e regele cutare și cum îi cheamă nevasta [...] și alte o sută și-o mie de năzdrăvni și de drăcovenii. Cine știe toate câte sunt în calendare, acela are capul plin – dar nu totdeauna de lucruri folositoare pentru țărani.⁷

În aceeași direcție merg și explicațiile lingvistului Stelian Dumistrăcel, care, după ce face o descriere amănunțită a calendarelor vehiculate pe la noi în acele timpuri, ne oferă această caracterizare: „[Expresia respectivă] reflectă epoca în care «calendarele» (ce publicau deja și suplimente) aveau caracter de cărți «populare», oferind, în afara prezentării succesiunii lunilor anului, cu sfinții prăznuiți în fiecare zi, și informații de «învățătură» și «petrecere».”⁸. Așadar, fără a-l aminti pe Coșbuc, specialistul ieșean confirmă din plin intuițiile etimologice ale acestuia și, în ansamblu, justetea demersului său.

1.3. După cum se poate observa din textul tipărit în 1897, poetul menționa, dintru început, faptul că acele calendare cuprindeau „prognosticuri asupra timpului” (adică previziuni meteorologice). În textul din 1903, el insista chiar pe o atare

³ *Ibidem*, p. 636-637.

⁴ Altminteri, după cum se știe, *cartea* este pusă în relație cu învățăturile serioase, cu informațiile corecte și cu lucrurile făcute temeinic (cf. și expresia *ca la carte* ‘așa cum trebuie’).

⁵ G. Coșbuc, *op. cit.*, p. 779-781.

⁶ *Ibidem*, p. 779. Pentru comparație, adaug și definiția lexicografică dată de profesorul St. Dumistrăcel: „*a face capul calendar* ‘a-i încărca (cuiva) memoria cu diferite date și informații; a-l zăpăci îndrugându-i «verzi și uscate»’.” (Stelian Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, ediția a II-a revăzută și augmentată, Iași, Institutul European, 2001, p. 71).

⁷ G. Coșbuc, *op. cit.*, p. 780.

⁸ St. Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 71.

componentă a calendarelor, legând geneza expresiei *minte de îngheață apele* tocmai de anumite practici reprobabile la care recurgeau cei care întocmeau asemenea „cărți”, practici pe care Coșbuc le putuse constata și în cazul jurnalismului. Într-adevăr, alcătuitoarii și vânzătorii de „calendare” (la fel ca și comercianții de gazete mai târziu) speculau și hrăneau dorința de noutăți și de „prorocii” a clienților, propagând și multe știri ori informații false. În aceste circumstanțe, pornind de la expresia *minte ca din carte* (cu circulație limitată pesemne, de vreme ce nu figurează în dicționare), George Coșbuc nu exclude posibila apariție a unei variații frazeologice sinonimizative, și anume **minte ca din gazetă*.

Însă nu la fel de convingătoare este ipoteza conform căreia expresia *minte de îngheață apele* se va fi născut în împrejurări legate de cărți [=calendare]⁹. Interpretarea lui Coșbuc este cam forțată: de la o „prorocie” ca „ger de vor îngheța apele”, el sare la formula „*minte ca din carte, de-ți îngheață apele*”, adică ‘*minte atât de strașnic, încât [îți] îngheață apele*’. Poetul pare să fi judecat așa: mai întâi, (1) *cartea* (sau *cineva din carte*) *minte că îngheață apele* (sau *că vor îngheța apele*), apoi (2) (*cineva*) *minte [atât de mult], că [=încât] îngheață apele*, după care (3) (*cineva*) *minte, de [=încât] îngheață apele*. Altfel spus, veriga (gramaticală) de legătură, de la un sens implicit la altul, o constituie conjuncția *că*, o conjuncție care introduce inițial o subordonată completivă, dar (la finalul interpretării) ajunge să introducă o consecutivă (permițând glisarea către conjuncția *de*), căci tot o propoziție consecutivă avem și în „ger de vor îngheța apele”.

În mod obișnuit, nu se zice „ger de vor îngheța apele” (cum notează Coșbuc) și nici măcar *ger de-ngheață apele*, întrucât este normal ca apa să înghețe în astfel de condiții termice. (Este și acesta un indiciu suplimentar că explicația ce aparține scriitorului ardelean este nefirească.) Pentru a semnala că este foarte frig, vorbitorii apelează la alte expresii mult mai sugestive: (*e un*) *ger de crapă lemnele / pietrele / inima*; (*e un*) *ger de crapă și ouăle corbului / vițelul în burta vacii*; (*e un*) *ger de îngheață și cenușa în vatră* etc.

2. Am convingerea că originea expresiei *minte de îngheață apele* trebuie căutată în altă parte. Mai exact, am avea de-a face cu rezultatul aruncării în derizoriu a credinței în puterile supranaturale ale vrăjitoarelor / vrăjitorilor, în pretinsa abilitate a acestora de a controla stihiiile prin magie discursivă (farmece, blesteme etc.). Când manifestările de acest fel își pierd, în cele din urmă, credibilitatea în fața publicului, are loc o schimbare de optică: „boscorodeala” vrăjitoarelor / vrăjitorilor începe să treacă drept minciună¹⁰.

2.1. Acest „meșteșug” ieșit din comun era frecvent relaționat cu *încegarea* ori *înghețarea apelor*. Un vrăjitor (sau o vrăjitoare) era atât de meșter (de priceput), încât putea închea / îngheța și apele. Iată câteva citate grăitoare extrase din basmele culese de Petre Ispirescu: (i) „A fost odată o păreche de oameni, muncitori, de! cum

⁹ Un alt tip de cărți sunt... cărțile de joc. Acestea pot fi asociate cu minciuna, dacă se are în vedere acea activitate de „ghicire” la care face trimitere expresia *a da în cărți* ‘a prevesti cu ajutorul cărților de joc’. Când prezicerile nu se confirmă (în mod repetat), firește că o atare practică ajunge să fie considerată o înșelătorie. Coșbuc însă nu se raportează la forma de plural a substantivului implicat (**minte ca din cărți*), așa că nu luăm în calcul această interpretare.

¹⁰ Deloc întâmplător, derivatul *vrăjeală* (din exprimarea colocvială) a căpătat semnificația ‘minciună, înșelătorie’, iar formula *Nu ține vrăjeala!* înseamnă tocmai ‘Nu mă păcălești!’.

dă Dumnezeu. [...] Mai umblară ei ce umblară și, la urma urmelor, aflară despre un vrăjitor meșter carele *încheaga și apele*. Creștinul se duse și la dânsul, îi spuse păsul lui și îi ceru leacuri.” (Ispirescu, *Făt-Frumos cel rătăcit*)¹¹; (ii) „Atunci mă-sa, care era o vrăjitoare *de încheaga și apele* cu farmecele ei, mă blestemă să port pielea aceluia scârbos dobitoc, cu gând ca să nu ajung să mi te iau eu.” (Ispirescu, *Porcul cel fermecat*)¹²; (iii) „Pasămite asta era Baba Cloanța, vrăjitoarea care *încheaga și apele* cu farmecele sale.” (Ispirescu, *Coman vânătorul*)¹³.

În astfel de contexte (dar și în altele¹⁴), *a încheaga* și *a îngheța* sunt sinonime¹⁵. De altfel, tot la Ispirescu descoperim și varianta cu verbul *a îngheța*: (iv) „Însă ca să scapi pe fată din mâna zmeului, cam greu lucru este din pricina zgripsoroaicii de mă-sa, că este și vrăjitoare *de îngheață apele*.” (Ispirescu, *Făt-Frumos cu carâta de sticlă*)¹⁶.

2.2. „Competența” (puterea) vrăjitorilor și vrăjitoarelor se întindea uneori și asupra spațiului ceresc, după cum o dovedește următorul fragment: (v) „Acea [=vrăjitoarea Hârca], zicea vrăjitorul, *încheagă apele și coboară stelele*. Atât de meșteră este.” (Ispirescu, *Cei trei frați dornici*)¹⁷. Ca atare, nu cred că este o coincidență faptul că, alături de expresia cercetată, dicționarele înregistrează și varianta *minte de stă soarele în loc*¹⁸.

2.3. Coborând în timp și lărgind perspectiva, poate fi avut în vedere și modul în care erau priviți „experții” din vechime. Cunoștințele lor (empirice) în materie de astronomie (sau astrologie) puteau trece ușor drept „meșteșug” vrăjitoresc ori pură magie în ochii oamenilor din popor:

Pe măsură ce societățile noastre au crescut în dimensiune și complexitate, a fost nevoie de calendare mai precise, iar arta reglării orei a devenit o specializare importantă – experții în astronomie se bucurau de prestigiu și erau foarte căutați în toate culturile, iar celebrarea iscusinței lor în prezicerea anumitor evenimente, cum ar fi strângerea recoltei, s-a extins și la alte domenii. Erau priviți deseori ca magicieni, capabili nu numai să prezică viitorul, dar și să-l schimbe.¹⁹

Dintre acești experți, vor fi fost recrutați la un moment dat și cei care au întocmit „călindarele” indicate de Coșbuc (și care au ajuns apoi să fie înțesate de false previziuni asupra vremii, născocite de negustorii de „cărți populare”), dar, după cum

¹¹ Petre Ispirescu, *Legende sau basmele românilor*, ediție îngrijită, note și comentarii de Aristița Avrămescu, prefată de Nicolae Constantinescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997, p. 97. Precizez că sublinierile din citate îmi aparțin.

¹² *Ibidem*, p. 40.

¹³ *Ibidem*, p. 352.

¹⁴ De exemplu, cu referire la relația semantică dintre *a prinde cheag* (‘a face avere’) și *bani gheață*, vezi St. Dumistrăcel, *op. cit.*, p. 173.

¹⁵ Vasile Ilinca consemnează, ca intrare separată în dicționar, și sintagma *a încheaga apele*, glosând-o astfel: ‘a face să înghețe apele sau să stea pe loc’ (vezi Vasile Ilinca, *Dicționar de expresii românești în contexte [DERC]*, A-C, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015, p. 54).

¹⁶ P. Ispirescu, *op. cit.*, p. 117.

¹⁷ *Ibidem*, p. 344.

¹⁸ Tot așa, se mai zice și *minte de stinge*, care (dacă nu reprezintă o contaminare cu *bea de stinge* [setea arzătoare?]) ar putea să provină dintr-un enunț ca **minte de stinge soarele*.

¹⁹ Gaia Vince, *Focul, limbajul, frumusețea, timpul. Cum au depășit oamenii legile firești ale evoluției*, traducere din engleză de Ines Simionescu, București, Humanitas, 2022, p. 274.

am arătat, expresia *minte de îngheață apele* provine dintr-o altă zonă a imposturii sau ca urmare a desacralizării unui tip de univers, o lume în care solomonarii, bunăoară, se bucurau de o mare cinste. În credințele românești, solomonarii erau acei „vrăjitori” care aveau capacitatea de a controla sau influența, printre altele, fenomenele meteorologice extreme²⁰.

3. În loc de concluzii, îmi permit să reproduc aici celebrele cuvinte ale lui Ion Creangă (din *Amintiri din copilărie*, partea a II-a) în care, grație ingenuității unui fost copil, mai supraviețuiește ceva din viziunea naivă a oamenilor de odinioară:

Și mama, care era vestită pentru năzdrăvăniile sale (...), cu adevărat că știa a face multe și mari minunății: alunga nourii cei negri de pe deasupra satului nostru și abătea grindina în alte părți, înfingând toporul în pământ, afară, dinaintea ușei; *închea apa* numai cu două picioare de vacă, de se încrucea lumea de mirare...²¹

Cum este și firesc, mama lui Nică îi apare povestitorului realmente extraordinară, capabilă de „multe și mari minunății”, inclusiv cu virtuți de solomonar, chiar și atunci când „încheagă apa” pentru a pregăti banala răcitură... Aceasta este o imagine care, din fericire, rămâne sacră.

BIBLIOGRAFIE

- Coșbuc, George, *Opere*, vol. II: *Proză*, text stabilit de Gavril Scridon, ediție revăzută, note, comentarii, glosar și repere critice de Gheorghe Chivu, București, Academia Română, Editura Fundației Naționale pentru Știință și Artă & Editura Univers Enciclopedic, 2007.
- Creangă, Ion, *Povești, amintiri, povestiri*, prefață și tabel cronologic de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1980.
- Dumistrăcel, Stelian, *Până-n pânzele albe. Expresii românești*, ediția a II-a revăzută și augmentată, Iași, Institutul European, 2001.
- Ilincan, Vasile, *Dicționar de expresii românești în contexte [DERC]*, A-C, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2015.
- Ispirescu, Petre, *Legende sau basmele românilor*, ediție îngrijită, note și comentarii de Aristița Avrănescu, prefață de Nicolae Constantinescu, București, Editura Fundației Culturale Române, 1997.
- Taloș, Ion, *Solomonarul în credințele și legendele populare românești*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Tom XXV, 1976, p. 39-53.
- Vince, Gaia, *Focul, limbajul, frumusețea, timpul. Cum au depășit oamenii legile firești ale evoluției*, traducere din engleză de Ines Simionescu, București, Humanitas, 2022.

²⁰ Vezi, de pildă, Ion Taloș, *Solomonarul în credințele și legendele populare românești*, în „Anuar de lingvistică și istorie literară”, Tom XXV, 1976, p. 39-53.

²¹ Ion Creangă, *Povești, amintiri, povestiri*, prefață și tabel cronologic de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1980, p. 189-190.